

ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΚΟΥΦΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

KALLIOPE KOUFA FOUNDATION
FOR THE PROMOTION OF INTERNATIONAL
AND HUMAN RIGHTS LAW

Jean Monnet Project | EURIS
EU Responsibility in the International System

Working Paper No. 5

Η υποχρέωση υποβολής προδικαστικού
ερωτήματος και η ενδεχόμενη στοιχειοθέτηση
της ευθύνης του κράτους μέλους

Ελένη Δρούγκα
Μάρτιος 2023

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΚΟΥΦΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
.....
KALLIOPH KOUFA FOUNDATION
FOR THE PROMOTION OF INTERNATIONAL
AND HUMAN RIGHTS LAW

Jean Monnet Project | EURIS
EU RESPONSIBILITY IN THE INTERNATIONAL SYSTEM

WORKING PAPER No. 5

**Η υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος
και η ενδεχόμενη στοιχειοθέτηση της ευθύνης του
κράτους μέλους**

**All rights reserved.
No part of this paper may be reproduced in any form
without permission from the author.**

**© Jean Monnet Project EURIS 2023
Kalliopi Koufa Foundation
Thessaloniki, 54623
Greece**

This project has been funded with support from the European Commission. This publication (communication) reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος και η ενδεχόμενη στοιχειοθέτηση της ευθύνης του κράτους μέλους

I. Εισαγωγή

Στο άρθρο 267 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) προβλέπεται ότι το Δικαστήριο της Ένωσης αποφαινεται με προδικαστικές αποφάσεις σε δύο περιπτώσεις. Κατά τη περίπτωση α) της πρώτης παραγράφου του άρθρου, επί της ερμηνείας των συνθηκών και κατά τη β) περίπτωση της ίδιας, επί του κύρους της ερμηνείας των πράξεων των θεσμικών και λοιπών οργάνων της Ένωσης.

Ακολούθως, προβλέπεται ότι το Δικαστήριο κράτους μέλους της Ένωσης -δηλαδή το εθνικό Δικαστήριο- ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα, δύναται στη περίπτωση που κρίνει ότι η απόφαση είναι αναγκαία για τη έκδοση της δικής του απόφασης να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο της Ένωσης για να αποφανθεί επ' αυτού. Περαιτέρω, προβλέπεται ότι ειδικά στη περίπτωση που τέτοιο ζήτημα ανακύπτει σε εκκρεμή υπόθεση ενώπιον δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα. Ανάλογα, όταν ανακύπτει τέτοιο ζήτημα σε εκκρεμή υπόθεση ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους, η οποία αφορά πρόσωπο υπό κράτηση, το Δικαστήριο αποφαινεται το συντομότερο δυνατόν.¹

Λαμβάνοντας υπόψη την ανωτέρω σαφή πρόβλεψη της υποχρέωσης άσκησης της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267(3) ΣΛΕΕ, συνάγεται ακολούθως ότι προκύπτει αστική ευθύνη του κράτους σε περίπτωση άρνησης του εθνικού δικαστηρίου να συμμορφωθεί στη ανωτέρω υποχρέωση κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης. Νομική βάση της υποχρέωσης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος για τον έλεγχο της νομιμότητας των νομοθετικών πράξεων της Ένωσης αποτελούν τα άρθρ. 267 και 263 της ΣΛΕΕ.

Όπως θα αναλυθεί και έχει αποτυπωθεί στη νομολογία και του Δικαστηρίου της Ένωσης (:αναφερόμενου στη συνέχεια ως ΔΕΕ ή ΔΕΚ ανά περίπτωση) αλλά και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), η υποχρέωση της προδικαστικής παραπομπής είναι θεμελιώδης. Συμβάλλει στην ενεργοποίηση ενός

¹ Για τη ακριβή διατύπωση της διάταξης βλ. Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ C 202/01 της 7.6.2016, σ. 1.

οικονομικού διαλόγου ανάμεσα στα εθνικά δικαστήρια και στο Δικαστήριο της Ένωσης. Ενισχύει με αυτό το τρόπο καθοριστικά τη διασφάλιση της ενιαίας και ορθής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου αλλά ταυτόχρονα και την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες έλκουν από την ευρωπαϊκή έννομη τάξη.

II. Η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος ως υποχρέωση

Κατά τη πρόβλεψη του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το εθνικό δικαστήριο έχει είτε τη δυνατότητα είτε την υποχρέωση, στο πλαίσιο εκκρεμούς δίκης ενώπιον του, στη περίπτωση που ανακύπτει ζήτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου -και όχι του εθνικού- να παραπέμπει στο ΔΕΕ για να αποφανθεί επί αυτού. Υποχρέωση ανακύπτει, όπως προβλέπεται ευθέως από τη διάταξη, σε εκκρεμή υπόθεση ενώπιον εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο.²

Στην υπόθεση *Intermodal Transports BV*³ το Δικαστήριο, με αφορμή προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε από το *Hoge Raad der Nederlanden* αναφορικά με την ερμηνεία του τότε ισχύοντος άρθρου 234 ΕΚ, επικύρωσε ότι τα δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις υπόκεινται σε ένδικα μέσα έχουν τη ευχέρεια και όχι την υποχρέωση να υποβάλλουν στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα, εφόσον εκτιμούν ότι η επίλυση του ζητήματος αυτού είναι αναγκαία για την έκδοση της δικής τους απόφασης.⁴ Εν αντιθέσει, όπως προβλέπονταν ευθέως γραμματικά από το τρίτο εδάφιο του άρθρου 234 ΕΚ -όμοια με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ- στην περίπτωση που η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα, τούτο ενέχει υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος και όχι ελευθερία εκτίμησης καθώς, όπως ανέφερε το δικαστήριο, η υποχρέωση αυτή αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στην αποτροπή του ενδεχομένου σχηματισμού σε κάποιο κράτος μέλος εθνικής νομολογίας αποκλίνουσας από τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου.⁵ Το δικαστήριο ξεπερνώντας

² Α. Μεταξάς, *Ευθύνη του Δημοσίου για Παραβάσεις του Κοινοτικού Δικαίου* (Σάκκουλας 2005) §5, 67.

³ ΔΕΚ C-495/03 *Intermodal Transports BV κ. Staatssecretaris van Financiën*, 15.9.2005, ECLI:EU:C:2005:552.

⁴ Βλ. *Intermodal Transports BV κ. Staatssecretaris, ibid.*, σκ. 28, 30· Επίσης βλ. και προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα, επί της ίδιας υπόθεσης, όπου διατυπώνει επίσης παράλληλα τη νομολογία *Foto-Frost*, κατά την οποία τα εθνικά δικαστήρια δεν είναι αρμόδια να διαπιστώνουν τα ίδια την ακυρότητα πράξεων των κοινοτικών οργάνων καθώς η διαπίστωση της ακυρότητας των πράξεων αυτών εναπόκειται αποκλειστικά στο Δικαστήριο. Ο εισαγγελέας καταλήγει ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν δύνανται, όταν αμφιβάλλουν για το κύρος κοινοτικής πράξεως, να αποκλίνουν από αυτήν ή να μην την εφαρμόζουν, χωρίς να παραπέμπουν στο Δικαστήριο το ζήτημα του κύρους της επίμαχης πράξεως. Κατά τον τρόπο αυτό, συμπληρώνουμε, η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος αναφορικά με τον έλεγχο κύρους διατάξεων κοινοτικού δικαίου, καθίσταται υποχρεωτική, σκ. 44-7.

⁵ Βλ. *Intermodal Transports BV κ. Staatssecretaris* (υποσημ. 3) σκ. 29, 31.

τη γραμματική διατύπωση της διάταξης συνέβαλλε στη αιτιολόγηση της θεσμικά προβλεπόμενης υποχρέωσης, διατυπώνοντας το σκοπό που υπηρετεί. Τόνισε, ότι η υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής εντάσσεται στο πλαίσιο της συνεργασίας για τη διασφάλιση της ορθής εφαρμογής και της ενιαίας ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου στο σύνολο των κρατών μελών μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων, στα οποία απέδωσε την ιδιότητα των δικαστηρίων επιφορτισμένων με την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου.⁶ Συνεπώς, η δυνατότητα άσκησης εγχώριου ένδικου μέσου ή όχι επί της απόφασης του εθνικού δικαστηρίου αποτελεί το κρίσιμο στοιχείο χωρίς να είναι αναγκαίο το δικαστήριο αυτό να είναι αποκλειστικά το ανώτατο δικαστήριο του κράτους μέλους.⁷ Αρκεί δηλαδή, το δικαστήριο να είναι το εθνικό δικαστήριο τελευταίου βαθμού.⁸

III. Εξαιρέσεις από την υποχρέωση υποβολής

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης, διαμορφώθηκαν εξαιρέσεις στην ως άνω υποχρέωση υποβολής. Οι εξαιρέσεις αυτές συνοψίζονται στις εξής περιπτώσεις: Πρώτον, μη υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος συντρέχει όταν το ερώτημα που προτίθεται να απευθύνει το εθνικό δικαστήριο στο ΔΕΕ είναι όμοιο με ήδη υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα επί του οποίου έχει αποφανθεί στο παρελθόν (*acte éclairé*). Δεύτερον, όταν η ορθή ερμηνεία του ευρωπαϊκού δικαίου είναι προφανής σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην συντρέχει η ανάγκη υποβολής

⁶ Βλ. ΔΕΚ C-393/9 *Ministério Público, António Gomes Valente κ. Fazenda Pública*, 22.2.2001, ECLI:EU:C:2001:109, σκ.17 · *Intermodal Transports BV κ. Staatssecretaris* (υποσημ. 3) σκ. 38.

⁷ ΔΕΚ C-210/06 *Cartesio Oktató és Szolgáltató bt*, 16.12.2009, ECLI:EU:C:2008:723, σκ. 54-63, όπου τέθηκε ειδικά το ζήτημα του κατ' αντιμωλία χαρακτήρα της ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου διαδικασίας και του δικαιοδοτικού χαρακτήρα του προκειμένου να υπάρχει η εξουσία υποβολής προδικαστικού ερωτήματος σύμφωνα με την έννοια του 234 ΕΚ. Στην περίπτωση αυτή το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το αιτούν δικαστήριο έχει επιληφθεί διαφοράς και επιτελεί δικαιοδοτική λειτουργία, παρά το γεγονός ότι η ενώπιον του δικαστηρίου αυτού διαδικασία δεν έχει κατ' αντιμωλία χαρακτήρα, εφόσον επιλαμβάνεται εφέσεως κατ' αποφάσεως κατώτερου δικαστηρίου η οποία φέρεται ότι προσβάλλει δικαίωμα του αιτούντος· ΔΕΚ C-99/00 *Kenny Roland*, 4.6.2002, ECLI:EU:C:2002:329, σκ. 10-9· Βλ. Ευρύτερα για τη συλλογιστική αυτή, ΔΕΚ C-337/95, *Parfums Christian Dior SA και Parfums Christian Dior BV κ. Evora BV*, 4.11.1997, ECLI:EU:C:1997:517, σκ. 26-31, όπου το Δικαστήριο έκρινε επί του ειδικού ζητήματος που ανακύπτει σχετικά με το εάν υπάρχει η δυνατότητα ένα κοινό σε περισσότερα κράτη μέλη Δικαστήριο, όπως το δικαστήριο Benelux, να υποβάλλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο, όπως τα δικαστήρια καθενός των κρατών μελών. Στη περίπτωση αυτή το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τόσο το δικαστήριο Benelux όσο και το Hoge Raad, οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, υποχρεούνται να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα κατά το άρθρ. 177 εδ. 3 της Συνθήκης ΕΚ.

⁸ Βλ. προτάσεις Εισαγγελέα, *Intermodal Transports BV/Staatssecretaris* (υποσημ. 3) σκ. 48· Για τα ασφαλιστικά μέτρα βλ. ΔΕΚ συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C- 35 και 36/82 *Elestina Esselina Christina Morson κ. State of the Netherlands and Head of the Plaatselijke Politie within the meaning of the Vreemdelingenwet; Sweradjie Jhanjan κ. State of the Netherlands*, 27.10.1982, ECLI:EU:C:1982:368.

προδικαστικού ερωτήματος (*acte clair*).⁹ Η προδιατυπωθείσα από εθνικά δικαστήρια αρχή *Acte Clair* διαπλάστηκε μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ένωσης ή όπως έχει αναφερθεί *προσαρμόστηκε στην ιδιαιτερότητα της κοινοτικής έννομης τάξης*.¹⁰

Από την νομολογία του δικαστηρίου της Ένωσης προκύπτει ότι το εθνικό δικαστήριο είναι εκείνο που επιβαρύνεται προκειμένου να σταθμίσει την αναγκαιότητα της υποβολής του προδικαστικού ερωτήματος. Αυτό είναι άλλωστε, το ίδιο υπεύθυνο να εκδώσει απόφαση για την εκκρεμούσα υπόθεση ενώπιον του.¹¹ Παράλληλα όμως το ίδιο, είναι στη περίπτωση αυτή, που φέρει και την υποχρέωση λόγω της ιδιότητας του ως ενωσιακού δικαστηρίου, να διασφαλίσει την εφαρμογή των αρχών της αποτελεσματικότητας, της ενιαίας εφαρμογής και υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, παρά τη δικονομική αυτονομία του.¹²

IV. Ευθύνη του Δημοσίου στις περιπτώσεις παράλειψης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος

Οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν την ακυρότητα των επίμαχων πράξεων της Ένωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, υποχρεώνοντάς τα, κατά ένα τρόπο, να υποβάλουν σχετικώς, δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, στο Δικαστήριο

⁹ ΔΕΚ C-283/81, *Cilfit κ. Υπουργείου Υγιεινής*, 6.10.1982, EU:C:1982:335, σκ. 6-7, αναφορικά με το σκεπτικό της έκτασης της υποχρέωσης προδικαστικής παραπομπής, σκ. 8 για τη ύπαρξη αναγκαίων συνθηκών, σκ. 9 για το αυτεπάγγελτο αυτής, σκ. 13-4, για την διατύπωση της εξαίρεσης από την υποχρέωση α) όταν το ανακύψαν ζήτημα είναι κατ' ουσία ταυτόσημο προς ένα ζήτημα που αποτέλεσε ήδη το αντικείμενο προδικαστικής αποφάσεως σε ανάλογη περίπτωση, με παραπομπή στην υπόθεση C-28-30/62 *Da Costa en Schaake NV, Jacob Meijer NV, Hoechst-Holland NV κ. Netherlands Inland Revenue Administration*, 27.3.1963, ECLI:EU:C:1963:6, σ. 73, β) όταν προκύπτει παγία νομολογία του Δικαστηρίου, που επιλύει το επίδικο νομικό ζήτημα, ανεξάρτητα από το είδος των διαδικασιών από τις οποίες προήλθε ή νομολογία αυτή, ακόμη και εάν τα επίδικα ζητήματα δεν ταυτίζονται απολύτως. Πάντως στη σκ. 15 αναφέρεται ότι το εθνικό Δικαστήριο διατηρεί τη ευχέρεια να παραπέμψει το ζήτημα αν το κρίνει σκόπιμο ενώ στις σκ. 16 (προφανής λύση στα Δικαστήρια κ.μ), 17 (ερμηνεία κοινοτικού δικαίου), 18 (γλωσσικές αποδόσεις), 19 (νομικές έννοιες), αναλύεται η συμπερασματική κρίση του Δικαστηρίου ότι σε μια τέτοια περίπτωση πρέπει να αποτιμάται με γνώμονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινοτικού δικαίου, τις ιδιόζουσες δυσκολίες που παρουσιάζει ή ερμηνεία του και τον κίνδυνο διαστάσεως στη νομολογία εντός της Κοινότητας. Ανάλογα βλ. τις σχετικές Προτάσεις ΓΕ *Capotorti*, που αναπτύχθηκαν στις 13.7.1982, σκ. 4 όπου ασκεί κριτική επί της θεωρίας της σαφούς πράξης, σκ. 5-6 για τα επιχειρήματα σκοπιμότητας και τους εθνικούς μηχανισμούς παραπομπής π.χ. σε ζητήματα συνταγματικότητας, σκ. 7 όπου αναλύει την ήδη υπάρχουσα νομολογία του ΔΕΚ, σκ. 8 ανάλυση υπό το πρίσμα της ομοιόμορφης ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου· Βλ. ΔΕΚ C-340/99 *TNT Traco SpA κ. Poste Italiane SpA, πρώην Ente Poste Italiane και λοιποί*, 17.05.2001, ECLI:EU:C:2001:281, σκ. 26, 35· *Intermodal Transports BV κ. Staatssecretaris van Financiën*, ό.π, σκ. 30-1, 35, 38-9· ΔΕΕ C-72/14 και C-197/14, *Inspecteur van Rijksbelastingdienst κ. T. A. van Dijk Staatssecretaris van Financiën*, 9.9.2015, σκ. 56-9· *Μεταξάς*, ο.π., §5, 67.

¹⁰ *Μεταξάς*, *ibid.*, §5, 67.

¹¹ *Ibid.*

¹² Μ. Περάκης, «Σκέψεις και προβληματισμοί επί ενδεχομένων αποκλίσεων των διατάξεων περί πιλοτικής δίκης (ν. 3900/2010 και ν. 4842/2021) από το γράμμα και το πνεύμα των άρθρων 19 §1 ΣΕΕ και 267 ΣΛΕΕ περί προδικαστικής παραπομπής ενώπιον του ΔΕΕ», *Ελλάγη* 2 (2022) 345.

προδικαστικό ερώτημα. Τα άρθρα 267 και 263 ΣΛΕΕ, καθιερώνουν, κατά τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, ένα πλήρες σύστημα ενδίκων μέσων για τον έλεγχο νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων αναθέτοντας τον έλεγχο αυτόν στον δικαστή της Ένωσης.¹³ Όπως άλλωστε αναφέρθηκε, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εκτιμήσει εάν δεν υφίσταται περιθώριο εύλογης αμφιβολίας αναφορικά με τη ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης και ως εκ τούτου δεν ενέχει πάντα, ανά περίπτωση, την υποχρέωση να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα.

Στον αντίποδα, η αδικαιολόγητη παράλειψη συμμόρφωσης του δικαστηρίου στη προβλεπόμενη υποχρέωση από το άρθρο 267(3) ΣΛΕΕ μπορεί να θεμελιώσει ευθύνη του Δημοσίου ειδικά στις περιπτώσεις που η αναγκαιότητα υποβολής είναι πρόδηλη.¹⁴ Άλλωστε, η προδικαστική παραπομπή εξασφαλίζει την δυνατότητα παρεμπίπτοντος ελέγχου ενώπιον του Δικαστηρίου της Ένωσης και της νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων δια της ορθής ερμηνείας των διατάξεων αυτών.¹⁵ Παράλληλα, διασφαλίζει, με το τρόπο αυτό, την προστασία των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες -φυσικά και νομικά πρόσωπα- από τις διατάξεις του ευρωπαϊκού δικαίου.¹⁶

Όπως επίσης υποστηρίζεται, όλα τα ανωτέρω σε συνδυασμό με την υιοθετούμενη από το Δικαστήριο της Ένωσης ερμηνευτική προσέγγιση αναφορικά με την ενεργητική νομιμοποίηση των ιδιωτών στο πλαίσιο άσκησης προσφυγών ακύρωσης ή παράλειψης κοινοτικών οργάνων¹⁷ συμβάλουν στην προσβολή του δικαιώματος δικαστικής προστασίας του ιδιώτη. Αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις που

¹³ ΔΕΚ C-294/83 *Κόμμα Οικολόγων «Les Verts» κ. Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, 23.4.1986, ECLI:EU:C:1986:166, σκ. 23· ΔΕΕ C-583/11 *Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κ. Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 3.10.2013, U:C:2013:625 βλ. σκ. 90-3, 95, 97-101, 103-6 με αναφορά και στο άρθρ. 47 ΧΘΔ.

¹⁴ *Μεταξάς*, ο.π., §5, 69, ο οποίος επεξηγεί ότι τούτο συμβαίνει όταν υπάρχουν *εύλογές αμφιβολίες* για την ερμηνεία και εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου ενώπιον του· Στη νομολογία επίσης αναφέρεται ότι το δικαστήριο πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις *ιδιάζουσες δυσχέρειες* που παρουσιάζει η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου βλ. *Intermodal Transports BV/Staatssecretari* (υποσημ. 3) σκ. 33. Ωστόσο στη πρόσφατη νομολογία της Ένωσης αναφέρεται η ύπαρξη αντιφατικών αποφάσεων άλλων εθνικών δικαστηρίων εντός του εσωτερικού της Ένωσης δεν συνιστά στοιχείο αποφασιστικής σημασίας ικανό να επιβάλει την υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος ειδικά στις περιπτώσεις ερμηνείας προερχόμενης από ιεραρχικά κατώτερα από εκείνο δικαστήρια. Ωστόσο, σε περίπτωση ύπαρξης αντιφατικών νομολογιακών τάσεων σε εθνικό επίπεδο αναφορικά με νομικές έννοιες, συναφώς επαναλαμβανόμενων ερμηνευτικών ζητημάτων σε διαφορετικά κράτη μέλη δημιουργείται υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος προκειμένου να αποτραπεί κίνδυνος εσφαλμένης ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης βλ. ΔΕΕ,C-160/14 *João Filipe Ferreira da Silva e Brito κ.λπ./Estado português*, 9.9.2015, ECLI:EU:C:2015:565, σκ. 39-44.

¹⁵ *Μεταξάς*, ο.π., §5, 68, με την εκεί παραπομπή σε ΔΕΚ C-50/00 *Unión de Pequeños Agricultores κ. Συμβουλίου*, 25.7.2002, ECLI:EU:C:2002:462, σκ. 40.

¹⁶ *Μεταξάς*, ο.π., §5, 68 με την εκεί παραπομπή σε Β. Σκουρή, «Ποιες συνέπειες επιφέρει η παράβαση της υποχρέωσης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου από τα εθνικά ανώτατα δικαστήρια», *ΕΕΕυρΔ* (2004) 251, 254.

¹⁷ *Μεταξάς*, *ibid.*, §5, 68.

το εθνικό δικαστήριο παραλείπει την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος υιοθετώντας αντίστοιχα την ερμηνεία των επίμαχων κοινοτικών διατάξεων.¹⁸

Έτσι, έχει διαμορφωθεί από το Δικαστήριο της Ένωσης νομολογία αναφορικά με τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να θεμελιωθεί αστική ευθύνη των κρατών μελών από τη μη συμμόρφωση της εθνικής δικαιοσύνης στην υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος. Ειδικότερα, προβλέπεται η αναγνώριση δικαιώματος αποζημιώσεως από κράτος μέλος έναντι των ιδιωτών που υπέστησαν ζημία κατόπιν κατάφωρης παραβίασης του κοινοτικού δικαίου από τον εθνικό δικαστή.

Η αρχή της ευθύνης του Δημοσίου σε περίπτωση παραβάσεων κοινοτικού δικαίου που έχουν επίπτωση στην οικονομική σφαίρα των ιδιωτών που υφίστανται τις συνέπειές τους διατυπώθηκε στην υπόθεση *Francovich*.¹⁹ Στη απόφαση αυτή του ΔΕΚ οριοθετήθηκαν οι επιμέρους προϋποθέσεις θεμελίωσης της εν λόγω ευθύνης. Έτσι, για να συντρέχει ευθύνη του κράτους μέλους, θα πρέπει α) το κοινοτικό δίκαιο να περιλαμβάνει χορήγηση δικαιωμάτων στους ιδιώτες, β) το περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών είναι σαφές και γ) να υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παραβάσεως της υποχρέωσης του κράτους και ζημίας.²⁰ Η ευθύνη αυτή χαρακτηρίζεται ως αντικειμενική και αυτόνομη.

Το ΔΕΚ στη *Francovich* δεν διέκρινε ως προς το είδος του κρατικού οργάνου που παραβίασε το κοινοτικό δίκαιο. Άλλωστε, κατά τη διαμορφωθείσα νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης το κράτος, του οποίου γεννάται ευθύνη λόγω παραβάσεως διεθνούς υποχρέωσης, λαμβάνεται ως ενιαίο σύνολο, για κάθε περίπτωση παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου, δηλαδή όποιο και αν είναι το όργανο του κράτους μέλους του

¹⁸ *Ibid.* §5, 68-69.

¹⁹ ΔΕΚ Συνεκδικαζόμενες Υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, *Andrea Francovich και Danila Bonifaci κ.λπ. κ. Ιταλικής Δημοκρατίας*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428, ειδικά σκ. 33-6· βλ. ενδεικτικά N. Reich, 'Francovich Enforcement Analysed and Illustrated by German (and English) Law' σε A. Jakab, D. Kochenov (επιμ.) *The Enforcement of EU Law and Values: Ensuring Member States' Compliance* (OUP 2017) 112.

²⁰ Για τις προϋποθέσεις και ειδικά για την αιτιώδη συνάφεια ΔΕΚ Συνεκδικαζόμενες Υποθέσεις C-46/93 και C-48/93, *Brasserie du pêcheur και Factortame κ. The Queen*, 5.3.1996, ECLI:EU:C:1996:79, σκ. 51· ΔΕΚ Συνεκδικαζόμενες Υποθέσεις C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 και C-190/94, *Erich Dillenkofer, Christian Erdmann, Hans-Jürgen Schulte, Anke Heuer, Werner, Ursula και Torsten Knor κ. Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 8.10.1996, ECLI:EU:C:1996:375, σκ. 21 και 23· ΔΕΚ Συνεκδικαζόμενες Υποθέσεις C-283/94, C-291/94 και C-292/94, *Denkavit Internationaal BV/VITIC Amsterdam BV/Voormeer BV/Bundesamt für Finanzen κ. Bundesamt für Finanzen*, 17.10.1996, ECLI:EU:C:1996:387, σκ. 48· ΔΕΚ C-319/96, *Brinkmann Tabakfabriken GmbH κ. Skatteministeriet*, 24.9.1998, ECLI:EU:C:1998:429, ιδίως σκ. 25-6, 29.

οποίου η πράξη ή η παράλειψη προκαλεί την παράβαση.²¹ Έτσι, ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να προβάλει την κατανομή αρμοδιοτήτων και ευθυνών μεταξύ των αρχών που υφίστανται στην εσωτερική του έννομη τάξη για να απαλλάσσεται της ευθύνης του.

Η προσαρμογή των προϋποθέσεων αναγνώρισης αστικής ευθύνης κράτους λόγω μη συμμόρφωσης στο ενωσιακό δίκαιο ανώτατου εθνικού δικαστηρίου, συνέβη στην υπόθεση *Köbler*.²² Ελήφθη υπόψη το σημαντικό λειτουργήμα που επιτελεί η δικαστική εξουσία στο πλαίσιο της προστασίας των δικαιωμάτων που έλκουν οι ιδιώτες από τους κοινοτικούς κανόνες.²³ Νέα ειδική προϋπόθεση για τη στοιχειοθέτηση ευθύνης, πέρα από την ήδη αναφερθείσα στην *Francovich* προϋπόθεση χορήγησής δικαιωμάτων στους ιδιώτες από την κοινοτική διάταξη και την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παράβασης της υποχρέωσης και της ζημίας, αποτελεί ο χαρακτηρισμός της παραβίασης ως *κατάφωρης*.²⁴

Το ΔΕΚ στην *Köbler* εστίασε στην έννοια του κατάφωρου της παραβίασης της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων δίχως, όπως υποστηρίζεται από τη θεωρία, να εξετάσει αυτοτελώς ως παραβίαση του κοινοτικού δικαίου τη μη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος.²⁵

Είχε υποστηριχθεί ότι η απόδειξη της άμεσης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ προφανούς παραβίασης υποχρέωσης παραπομπής και πραγματικής ζημίας ιδιώτη, όπως άλλωστε συμβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις προσπάθειας θεμελίωσης ευθύνης, είτε αστικής είτε αδιοπρακτικής, θα είναι δυσχερής.²⁶

Παρόλα αυτά, στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γαλλίας* το Δικαστήριο έκρινε ότι το *Conseil d'État* παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 267 ΣΛΕΕ καθώς παρέλειψε να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, κάνοντας δεκτή τη προσφυγή του άρθρου 258 ΣΛΕΕ ως προς το σκέλος αυτό της παράβασης.²⁷ Ως βασικό στοιχείο της συλλογιστικής του Δικαστηρίου διαφαίνεται η ανάγκη ομοιόμορφης εφαρμογής των

²¹ *Brasserie du pêcheur* και *Factortame* κ. *The Queen*, *ibid.*, σκ. 32· Όμοια, ΔΕΚ C-302/97, *Klaus Konle* κ. *Republik Österreich*, 1.6.1999, ECLI:EU:C:1999:271, σκ. 62· ΔΕΚ C-424/97, *Salomone Haim* κ. *Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein*, 4.7.2000, ECLI:EU:C:2000:357, σκ. 37 επ.· ΔΕΚ C-118/00, *Gervais Larsy* κ. *Institut national d'assurances sociales pour travailleurs indépendants (Inasti)*, 28.6.2001, ECLI:EU:C:2001:368, σκ. 51.

²² ΔΕΚ C-224/01, *Gerhard Köbler* κ. *Republik Österreich*, 30.9.2003, ECLI:EU:C:2003:513.

²³ *Köbler* κ. *Republik Österreich*, *ibid.*, σκ. 33, επίσης σχετικά με το είδος του κρατικού οργάνου και ειδικά το δικαστήριο βλ. σκ. 42-3, 46, 50, 53.

²⁴ *Köbler* κ. *Republik Österreich*, *ibid.*, σκ. 51, 56-7, 59.

²⁵ Μεταξάς, ο.π., §5, 68-9· Ε. Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στον διάλογο μεταξύ εθνικού δικαστή και Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΔΔΑ της 8ης Απριλίου, 17120/09), Dhahi κατά Ιταλίας» *ΔιΔικ* 2 (2015) 162.

²⁶ Έτσι Μεταξάς, ο.π., §5, σ. 69· Πρεβεδούρου, *ibid.*, 163.

²⁷ ΔΕΚ C-416/17 *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ. Γαλλικής Δημοκρατίας*, 4.10.2018 ECLI:EU:C:2018:811.

διατάξεων του ευρωπαϊκού δικαίου και το στοιχείο της μη προφανούς ερμηνείας του ανακλύπτοντος ζητήματος.²⁸

Το Δικαστήριο στη απόφαση αυτή συνόψισε πλευρές της ήδη παραπάνω αναφερόμενης και εξελισσόμενης στο χρόνο νομολογίας του. Αρχικά, επικύρωσε κατά ένα τρόπο το προβληθέν επιχείρημα της Επιτροπής αναφορικά με το χαρακτήρα του *Conseil d'État* ως δικαστήριο τελευταίου βαθμού του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο και ως εκ τούτου έκρινε ότι οφείλει να υποβάλλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως όταν επιλαμβάνεται διαφοράς στην οποία τίθεται ζήτημα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης.²⁹ Στη συνέχεια, επανέλαβε ανάλογα με τη νομολογία *Brasserie du pêcheur*, *Factortame* κ. *The Queen* και *Köbler* ότι, η υποχρέωση των κρατών μελών να τηρούν τις διατάξεις της Συνθήκης ΣΛΕΕ επιβάλλεται σε όλες τις αρχές τους, συμπεριλαμβανομένων, στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας τους, και των δικαστικών αρχών.³⁰ Κατά τον τρόπο αυτό, θεμελίωσε την παράβαση κράτους μέλους δυνάμει της νομικής βάσης του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, τονίζοντας ότι ακόμη και ένα συνταγματικώς ανεξάρτητο όργανο δύναται να προκαλέσει με πράξη ή παράλειψη την παράβαση.³¹ Ακολούθως, διέλαβε υπόψη τη νομολογία *Cilfit* και συγκεκριμένα τις αρχές *acte claire* και *acte éclairé*.³² Ειδικότερα, αναφέρεται στην απόφαση ότι το δικαστήριο όταν διαπιστώνει ότι το υπό κρίση νομικό ζήτημα δεν ασκεί επιρροή ή ότι η επίμαχη διάταξη του δικαίου της Ένωσης έχει ήδη ερμηνευθεί ή ότι η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης παρίσταται τόσο προφανής ώστε να μην καταλείπει περιθώριο για καμία εύλογη αμφιβολία, δεν ενέχει υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος.³³ Αντίθετα, γραμματικά προκύπτει ότι σε περίπτωση που υπάρχει «κάθε» εύλογη αμφιβολία ενεργοποιείται ο μηχανισμός του άρθρου 267 ΣΛΕΕ.³⁴ Έτσι, κρίθηκε ότι το εθνικό δικαστήριο παρέλειψε να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα, ενώ είχαν ήδη προηγηθεί οι αποφάσεις του *Rhodia* και *Accor*³⁵ επί των υπό κρίση

²⁸ *Ibid.*, σκ. 105 επ., ειδικά 108-9.

²⁹ *Ibid.*, σκ. 100 και 105.

³⁰ *Ibid.*, σκ. 106.

³¹ *Ibid.*, σκ. 107· *Επιτροπή κ. Ιταλίας*, C-129/00, 9.12.2003, EU:C:2003:656, σκ. 29, και *Επιτροπή κ. Ισπανίας*, C-154/08 12.11.2009, EU:C:2009:695, σκ. 125.

³² *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ. Γαλλικής Δημοκρατίας* (υποσημ. 27) σκ. 110· F. Behre, 'For the Sake of Effectiveness: A Tightened Approach to Preliminary Reference Obligations of the CJEU' (*Leiden Law Blog*, 6.11.2018) 2.

³³ *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ. Γαλλικής Δημοκρατίας* (υποσημ. 27) σκ. 110.

³⁴ Βλ. Behre, ό.π., σ. 3· ΔΕΕ C-379/15, *Association France Nature Environnement*, C-379/15, 28.7.2016, EU:C:2016:603, σκ. 50 και *Ferreira da Silva* (υποσημ. 14).

³⁵ Βλ. *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ. Γαλλικής Δημοκρατίας* (υποσημ. 27) Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Wathelet, 25.7.2018, ECLI:EU:C:2018:626 σκ. 7-17.

φορολογικών ρυθμίσεων, παρότι ήταν βέβαιο, από την ήδη εκδοθείσα απόφαση *Test Claimants in the FII Group Litigation*, ότι ο συνυπολογισμός του φόρου που καταβλήθηκε από τις αλλοδαπές υποθηγατρικές συνιστούσε ζήτημα δικαίου της Ένωσης που μπορούσε να επηρεάσει τη λύση των διαφορών που εκκρεμούσαν ενώπιον του και η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης δεν ήταν τόσο προφανής ώστε να μη χωρούν εύλογες αμφιβολίες. Μάλιστα, το Δικαστήριο τόνισε ότι η κρίση του επί της ως άνω απόφασης *Test Claimants in the FII Group Litigation* δεν μπορούσε απλά να παραμεριστεί υπό την συλλογιστική ότι το Γαλλικό δίκαιο διαφέρει από το Αγγλικό χωρίς την επικύρωση του Δικαστηρίου.³⁶ Η προηγούμενη κρίση δηλαδή του Δικαστηρίου της Ένωσης συνιστά κατά τη συλλογιστική της απόφασης το στοιχείο εκείνο που δημιουργεί την εύλογη αμφιβολία (*reasonable doubt*) επί της ερμηνείας της επίμαχης διάταξης του ενεργοποιεί τον μηχανισμό του άρθρου 267 ΣΛΕΕ.

Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι είναι η πρώτη φορά που το ΔΕΕ χαρακτήρισε την παραβίαση της υποχρέωσης παραπομπής, ως παράβαση του δικαίου της ΕΕ βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, είναι πράγματι εύλογο να αναζητηθεί η σύνδεση της απόφασης αυτής με τις εξελίξεις εντός της Ένωσης αναφορικά με τη δικαστική συνεργασία και το κράτος δικαίου στην Πολωνία και την Ουγγαρία.³⁷ Έχει υποστηριχθεί ότι το ΔΕΕ επιτρέπει με το τρόπο αυτό στη Επιτροπή, να στρέφεται πλέον κατά των εθνικών δικαστηρίων τελευταίου βαθμού στις περιπτώσεις αυτές για λόγους ομοιόμορφης και αποτελεσματικής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Ταυτόχρονα, με τη συστατική αυτή ερμηνεία περιορίζεται η εφαρμογή της νομολογίας *Cilfit* και ενθαρρύνεται η υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων από τα εθνικά δικαστήρια.³⁸

V. Ο μηχανισμός της υποβολής προδικαστικού ερωτήματος κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Έχει διατυπωθεί ότι δεν υπήρχε ομοφωνία στη θεωρία αναφορικά με το κατά πόσο, η τότε διάταξη του άρθρου 234(3) ΕΚ, σκοπεί ή κατατείνει (και) στη θεμελίωση δικαιώματος των ενδιαφερόμενων ιδιωτών άρα στη θεμελίωση ευθύνης του κράτους μέλους σύμφωνα με τη νομολογία *Francovich*.³⁹ Η δυνατότητα προσφυγής στο ΕΔΔΑ,

³⁶ *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ. Γαλλικής Δημοκρατίας* (υποσημ.27) σκ. 111.

³⁷ Behre, ό.π., σ. 1.

³⁸ *Ibid.*, σ. 4.

³⁹ Μεταξάς, ο.π., §5, 69-70.

είχε αντιταχθεί στον αντίποδα, προκειμένου, ο θιγόμενος από τη μη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος ιδιώτης να επικαλεσθεί ευθέως δια της ατομικής προσφυγής κατά του κράτους την παραβίαση των δικαιωμάτων του.⁴⁰

Το ΕΔΔΑ σε πλήθος αποφάσεων, ήδη υπό την ισχύ του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ και του άρθρου 234(3) ΕΚ εξέτασε τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής υπό το πρίσμα της δίκαιης δίκης. Διαπίστωσε την παραβίαση δικαιωμάτων που τυγχάνουν αναγνώρισης από το ευρωπαϊκό δίκαιο όπως π.χ. του άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), στην περίπτωση που το εθνικό δικαστήριο κράτους μέλους δεν υπέβαλλε προδικαστικό ερώτημα, ανατιολόγητα, παρά το ρητό και τεκμηριωμένο αίτημα του προσφεύγοντος για αυτό.⁴¹

Στην απόφαση *André Desmots κ. Γαλλίας*,⁴² το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ναι μεν η υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος δεν είναι απόλυτη στις περιπτώσεις εκείνες που δεν υφίσταται αμφιβολία για το εθνικό δικαστήριο, αλλά εάν η άρνηση παρίσταται αυθαίρετη στοιχειοθετείται παραβίαση.⁴³ Βέβαια, από την μετέπειτα νομολογία του ΕΔΔΑ το ζήτημα της αυθαίρετης άρνησης υποβολής αντιμετωπίστηκε υπό το πρίσμα της ύπαρξης ρητού και τεκμηριωμένου αιτήματος από το προσφεύγοντα

⁴⁰ *Ibid.*, §5, 70 με τις εκεί παραπομπές υπ' αριθμ. 177-179.

⁴¹ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 161,163. Παράλληλα, βλ. υποσημείωση υπ' αριθμ. 13 όπου γίνεται αναφορά στη απόφαση του *John v Γερμανίας* App no 15073/03 (ΕΔΔΑ 13 Φεβρουαρίου 2007) αναφορικά με το ότι οι ισχυρισμοί που προβάλλει ο προσφεύγων πρέπει να περιλαμβάνουν ρητό αίτημα υποβολής προδικαστικής παραπομπής και συγκεκριμένους και σαφείς λόγους για την υποτιθέμενη ανάγκη της υποβολής: C. Lacchi, «The ECtHR's Interference in the Dialogue between National Courts and the Court of Justice of the EU: Implications for the Preliminary Reference Procedure», *Review of European Administrative Law* 2 (2015) 95 επ.

⁴² *André Desmots v Γαλλίας* App No 54193/07 (ΕΔΔΑ 23 Μαρτίου 1999).

⁴³ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στον διάλογο μεταξύ εθνικού δικαστή και Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ό.π., 1163· Lacchi, ό.π., 100 με τις εκεί παραπομπές στις αποφάσεις *Société Divagsa v. Spain* App No 20631/92 (ΕΔΔΑ 12 Μαΐου 1993), *Canela Santiago v Spain* App No 60350/00 (ΕΔΔΑ 4 Οκτωβρίου 2001) και *Dotta v. Italy* App No 38399/97 (ΕΔΔΑ 7 Σεπτεμβρίου 1999) όπου το Δικαστήριο, εξέτασε την έννοια του αυθαίρετου της άρνησης (*arbitrary denial*) και έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρ. 6 της ΕΣΔΑ, στις περιπτώσεις εκείνες που το ανώτατο εθνικό δικαστήριο αιτιολόγησε την άρνηση του εξετάζοντας τα επιχειρήματα του προσφεύγοντος στις περιπτώσεις που αυτά παρίσταντο ως σχετικά αναφορικά με την ανάγκη ερμηνείας του ερειδόμενου νομικού ζητήματος σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης. Αναφορά γίνεται από την *Lacchi*, ό.π., σελ. 101 στις αποφάσεις *Bakker v. Austria* App No 43454/98 (ΕΔΔΑ 10 Απριλίου 2003), *Matheis v. Germany* App No 15073/03 (ΕΔΔΑ 23 Φεβρουαρίου 2001), *Griffhors v. France* App No 28336/02 (ΕΔΔΑ 7 Σεπτεμβρίου 2006) και *Astikos Kai Paratheristikos Oikodomikos Synetairismos Axiomatikon and Karagiorgos v Greece* App No 29382/16 and 489/17 (ΕΔΔΑ 9 Μαΐου 2017) §47, HUDOC database [τελευταία πρόσβαση 29-03-2023] όπου το μη αυθαίρετο της άρνησης του εθνικού δικαστηρίου εξετάζεται αποκλειστικά υπό το πρίσμα είτε της πιθανής μη ευόδωσης του αιτήματος, ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου για την υποβολή προδικαστικού, από τον προσφεύγοντα καθώς το αίτημα δεν επαναλήφθηκε ενώπιον του ανώτατου εθνικού δικαστηρίου ή δεν αφορούσε την ερμηνεία διάταξης του δικαίου της ένωσης αλλά την εφαρμογή της από εθνικές αρχές, είτε ευρύτερα εξαιτίας της μη σύνδεσης του κατά κάποιο τρόπο με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

ιδιώτη προς τούτο⁴⁴ και σε όλες αυτές τις υποθέσεις έκρινε ότι η μη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος δεν ήταν αυθαίρετη εξαιτίας κυρίως της έλλειψης τεκμηρίωσης του αιτήματος προς το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο.⁴⁵

Παρόλα αυτά το Δικαστήριο στην *Michaud κατά Γαλλίας*⁴⁶ ακολούθησε διαφορετική προσέγγιση αναφορικά με τη παράβαση του άρθρου 6(1) ΕΣΔΑ, διαπιστώνοντας «πρόδηλη ανεπάρκεια» στην προστασία των δικαιωμάτων του διαδίκου, από τη δικονομική σκοπιά της δίκαιης δίκης.⁴⁷ Έκρινε εν προκειμένω, ότι το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας που διατυπώθηκε στην υπόθεση *Bosphorus* δεν τυγχάνει εφαρμογής, παρότι ο εποπτικός μηχανισμός που προβλέπεται στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρέχει προστασία συγκρίσιμη με αυτή που παρέχει η Σύμβαση,⁴⁸ αξιολογώντας ως κρίσιμα και διαφορετικά δύο στοιχεία. Πρώτον, ότι στην υπό κρίση υπόθεση *Michaud*, πραγματεύονταν η εφαρμογή οδηγίας και όχι κανονισμού και δεύτερον, ότι το εθνικό δικαστήριο εφαρμόζοντας την αρχή *acte clair* απέρριψε παρά την αίτηση του προσφεύγοντος την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος που

⁴⁴ Βλ. Ε. Πρεβεδούρου, «Δικαστήριο του Στρασβούργου και προδικαστική παραπομπή στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου (ΕΔΔΑ της 13.2.2020, Sanofi Pasteur κατά Γαλλίας)», 2020, διαθέσιμο σε <https://www.prevedourou.gr/%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B2%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B4/> [τελευταία πρόσβαση 29-03-2023], όπου γίνεται αναφορά στην απόφαση *Somorjai v Ουγγαρίας* App No 60934/13 (ΕΔΔΑ 28 Αυγούστου 2018) §§59-60, σχετικά με τον αυτοτελή (*self-contained*) και περιεκτικό (*comprehensive*) τρόπο που ο προσφεύγων πρέπει εξειδικεύσει την προβαλλόμενη παράβαση.

⁴⁵ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 163, και παράλληλα, υποσημ. υπ' αριθμ. 13 όπου γίνεται αναφορά στη παλαιότερη νομολογία του ΕΔΔΑ από τη συγγραφέα του άρθρου ειδικά στις αποφάσεις *Schweighofer κ.λπ. v Αυστρίας* App No 35673/97, 35674/97, 36082/97 και 37579/97 (ΕΔΔΑ 23 Μαρτίου 1999)· *Peter Moosbrugger v Αυστρίας* App No 44861/98 (ΕΔΔΑ 25 Ιανουαρίου 2000)· *Coëme κ.λπ. v Βελγίου* App No 32492/96, 32547/96, 33209/96 και 33210/96 (ΕΔΔΑ 22 Ιουνίου 2000) § 114· *Nicolas Calena Santiago v Ισπανίας* App No 60350/00 (ΕΔΔΑ 4 Οκτωβρίου 2001)· *Lambert Bakker v. Αυστρίας* App No 43454/98 (ΕΔΔΑ 13 Ιουνίου 2002)· *Pedersen και Pedersen v Δανίας* App No 68693/01 (ΕΔΔΑ 12 Ιουνίου 2003) · *John v Γερμανίας* Case (υποσημ. 41)· *Herma v Γερμανίας* App No 54193/07 (ΕΔΔΑ 8 Δεκεμβρίου 2009) όπου σχετική αναφορά υπάρχει και σε Lacchi, ό.π., 101 και η άρνηση του εθνικού δικαστηρίου κρίθηκε ως εκτενής και λεπτομερής καθώς και την απόφαση *Wallihauser v. Αυστρίας* App No 14497/06 (ΕΔΔΑ 20 Ιουνίου 2013)· *José Luis Ferreira Santos Pardal v Πορτογαλίας* App No 30123/10 (ΕΔΔΑ 4 Σεπτεμβρίου 2012)· *Krikorian v Γαλλίας* App No 6459/07 (ΕΔΔΑ 26 Νοεμβρίου 2013) §§97-9· βλ. επίσης για την απόφαση *Krikorian/Γαλλίας* και συναφώς σε άλλες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, σε Πρεβεδούρου, Δικαστήριο του Στρασβούργου και προδικαστική παραπομπή στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου (ΕΔΔΑ της 13.2.2020, Sanofi Pasteur κατά Γαλλίας), ό.π., αναφέρεται ότι *ΕΔΔΑ δέχθηκε επίσης ότι οι λόγοι της απόρριψης του αιτήματος προδικαστικής παραπομπής που υποβλήθηκε από τους διαδίκους «μπορούν να απορρέουν από την αιτιολογία του υπολοίπου τμήματος της απόφασης του οικείου δικαστηρίου» ή από «κάπως έμμεσες αιτιολογίες που συνάγονται από το σκεπτικό».*

⁴⁶ *Michaud v France* App No 12323/11 (ΕΔΔΑ 6 Δεκεμβρίου 2012).

⁴⁷ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 165.

⁴⁸ *Michaud v France* Case (υποσημ.46) §111.

άπτονταν της εφαρμογής του άρθρου 8 της Σύμβασης, παρότι το ζήτημα αυτό δεν είχε επιλυθεί από το ΔΕΕ.⁴⁹

Η πρώτη απόφαση με τη οποία διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ ήταν η απόφαση *Dhabi κατά Ιταλίας*⁵⁰ όπου το εθνικό Δικαστήριο όχι απλώς δεν αιτιολόγησε την άρνηση υποβολής του προδικαστικού ερωτήματος αλλά δεν έκανε την παραμικρή μνεία του ρητού και τεκμηριωμένου αιτήματος του προσφεύγοντος στην απόφαση του.⁵¹ Κατά τον ίδιο τρόπο το ΕΔΔΑ έκρινε και την άρνηση του Ιταλικού Δικαστηρίου να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα, χωρίς την επίκληση των κριτηρίων της νομολογίας *Cilfit*, στην υπόθεση *Schirani και λοιποί κατά Ιταλίας*.⁵²

Όμοια, χωρίς όμως να διαπιστώσει ανεπαρκή αιτιολόγηση στην άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να υποβάλλουν προδικαστικό ερώτημα,⁵³ στην απόφαση *Ullens de Schooten και Rezabek κατά Βελγίου*⁵⁴ εξετάστηκε η παράβαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.⁵⁵ Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ΕΣΔΑ ναι μεν δεν εγγυάται στους διαδίκους ότι θα ενεργοποιηθεί ο μηχανισμός του άρθρου 267 ΣΛΕΕ,⁵⁶ η προστασία όμως του προβλεπόμενου από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δικαιώματος επιβάλλει τη

⁴⁹ *Michaud v France Case, ibid.*, §§112-6.

⁵⁰ *Dhabi v Ιταλίας* App No 17120/09 (ΕΔΔΑ 8 Απριλίου 2014), HUDOC database <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=> [τελευταία πρόσβαση 22-03-2023].

⁵¹ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 161· Lacchi, ό.π., 104.

⁵² Lacchi, ό.π., 105.

⁵³ Πρεβεδούρου, Δικαστήριο του Στρασβούργου και προδικαστική παραπομπή στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου (ΕΔΔΑ της 13.2.2020, Sanofi Pasteur κατά Γαλλίας), ό.π.

⁵⁴ *Ullens de Schooten και Rezabek v Βελγίου* App No 3989/07 και 38353/07 (ΕΔΔΑ 20 Σεπτεμβρίου 2011) §56 επ· Lacchi, ό.π., 102 όπου αναφέρει ότι η απόφαση αυτή επικυρώθηκε από τις αποφάσεις ΕΔΔΑ, *Vergauwen v Belgium* App No 4832/04 (ΕΔΔΑ 10 Απριλίου 2012) και της *Ferreira Santos Pardal v Portugal* App No 30123/10 (ΕΔΔΑ 4 Σεπτεμβρίου 2012). Η ίδια, στις σ. 103 και 104 αναλύει τις αποφάσεις και αναδεικνύει ότι οι δύο αυτές αποφάσεις συστηματοποίησαν τις αρχές που πρέπει να εφαρμόζουν τα δικαστήρια κατά την επαρκή αιτιολόγηση της άρνησης επικαλούμενα τα κριτήρια της νομολογίας *Cilfit* ενώ τονίζεται ότι η βασιμότητα των επιχειρημάτων των προσφευγόντων εκφεύγει της δικαιοδοσίας του ΕΔΔΑ.

⁵⁵ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 163-4.

⁵⁶ *Ullens de Schooten v Rezabek Case* (υποσημ. 54) §57· Όμοια, *Baydar v The Netherlands* App No 55385/14 (ΕΔΔΑ 14 Απρίλιο 2018) §§42, 46, 48· Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 161, όπου αναφέρεται ότι κατά τη πάγια νομολογία του ΔΕΚ/ΔΕΕ, γίνεται δεκτό ότι ο προβλεπόμενος από το άρθρ. 267 ΣΛΕΕ μηχανισμός παραπομπής δεν συνιστά ένδικο βοήθημα παρεχόμενο στους διαδίκους εκκρεμούς διαφοράς και δεν αρκεί να υποστηριχθεί από ένα διάδικο ότι η διαφορά θέτει ζήτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, ώστε να υποχρεούται το οικείο δικαστήριο να δεχθεί ότι ανέκυψε ένα ζήτημα. Αντίθετα, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να παραπέμψει -ακόμη και αυτεπάγγελα- το ζήτημα στο Δικαστήριο της Ένωσης και να διατυπώσει το προδικαστικό ερώτημα βλ. παραπάνω σελ. 4· J Krommendijk, “Open Sesame!”: Improving Access to the ECJ by Requiring National Courts to Reason their Refusals to Refer’ 49· Αντίστοιχα βλ. στη ΔΕΕ, C-136/12, *Consiglio nazionale dei geologi*, 18.6.2013, ECLI:EU:C:2013:489, σκ. 27-30, όπου αναφέρεται με σαφήνεια ότι οι διάδικοι της κύριας δίκης δεν μπορούν να μεταβάλουν το περιεχόμενό του προδικαστικού ερωτήματος παραπέμποντας στις αποφάσεις C-42/10, C-45/10 και C-57/10, *Vlaamse Dierenartsenvereniging κ. Janssens*, 14.4.2011, ECLI:EU:C:2011:253, σκ. 43, καθώς και της 21^{ης} Δεκεμβρίου 2011, C-316/10, *Danske Svineproducenter*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:863, σκ. 32.

υποχρέωση αιτιολόγησης, υπό το πρίσμα του εφαρμοστέου δικαίου, της άρνησης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος ειδικά από τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια.⁵⁷ Η υποχρέωση προσήκουσας αιτιολόγησης της άρνησης στις περιπτώσεις αυτές υφίσταται ακόμη και εάν οι αποφάσεις του εθνικού δικαστηρίου υπόκειται σε ένδικα μέσα. Δηλαδή, ακόμη και όταν αυτά ενέχουν απλώς τη δυνατότητα υποβολής προδικαστικού ερωτήματος κατά το 267 ΣΛΕΕ και όχι την υποχρέωση προς τούτο, ιδίως εάν η άρνηση παρίσταται αυθαίρετη καθώς μπορεί να επηρεάσει τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης.⁵⁸ Το ΕΔΔΑ, διατύπωσε ευθέως τις εξαιρέσεις από την σχετική υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος, όπως διαμορφώθηκαν από την ανωτέρω αναφερόμενη νομολογία *Cilfit*.⁵⁹ Έκρινε ότι έχει το ίδιο την αρμοδιότητα να εξακριβώσει αν το σκεπτικό των εθνικών δικαστικών αποφάσεων εκθέτει με σαφήνεια τους λόγους που εν τέλει αρνήθηκαν να υποβάλλουν το προδικαστικό ερώτημα, όχι ως προς τη βασιμότητα τους αλλά στα πλαίσια του ελέγχου της συμβατότητας των συνεπειών των αποφάσεών τους με την ΕΣΔΑ.⁶⁰

Οι αποφάσεις *Dhabi* και *Schipani* έχουν επικριθεί διότι θεωρήθηκε ότι μεταβάλλουν την φύση της προδικαστικής διαδικασίας από έναν μηχανισμό δικαστικής συνεργασίας και διαλόγου σε έναν μηχανισμό που διασφαλίζει το ατομικό δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Υποστηρίζεται και το αντίθετο, ότι δηλαδή οι επικρίσεις αυτές είναι υπερβολικές.⁶¹ Ωστόσο, από την αντιπαραβολή άλλων αποφάσεων με τις προαναφερθείσες προκύπτει ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν έχει ακόμη ωριμάσει και αποκρυσταλλωθεί πλήρως.⁶² Και τούτο διότι δίνει μεν βαρύτητα στις εξαιρέσεις που διατυπώθηκαν στη *Cilfit* και συνδέει την υποχρέωση αιτιολόγησης με το αίτημα των μερών ωστόσο η νομολογία του δεν παρουσιάζει απόλυτη συνοχή.⁶³ Για παράδειγμα, αντίθετα με την προγενέστερη νομολογία του στις υποθέσεις *Dhabi* και *Schipani*, το ΕΔΔΑ δεν υπήρξε ιδιαίτερα απαιτητικό αναφορικά με τη προϋπόθεση του ρητού και αιτιολογημένου αιτήματος του προσφεύγοντος.⁶⁴ Αντίστοιχα και αντίθετα με τις αποφάσεις *Dhabi* και *Schipani*, το ΕΔΔΑ δεν υπήρξε ιδιαίτερα αυστηρό αναφορικά με την υποχρέωση λεπτομερούς αιτιολόγησης, αρκούμενο και σε μία περιληπτική

⁵⁷ Πρεβεδούρου, «Δικαστήριο του Στρασβούργου...» ό.π.

⁵⁸ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 164.

⁵⁹ Βλ. παραπάνω σελ. 3-4 · Krommendijk, ό.π, 49 επ.· Lacchi, ό.π., 102-103.

⁶⁰ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 163,164.

⁶¹ Krommendijk, ό.π., 42 επ. με τις εκεί παραπομπές στις υποστηριζόμενες απόψεις.

⁶² *Ibid.*, 62.

⁶³ *Ibid.*, 62.

⁶⁴ *Ibid.*, 50-1.

(summary ή αντίστοιχα *minimal reasoning*) αιτιολόγηση, χωρίς να απαιτεί αντίστοιχα άμεση και σαφή επίκληση από το εθνικό δικαστήριο στην αιτιολογία της άρνησης υποβολής των κριτηρίων της νομολογίας *Cilfit*.⁶⁵ Έτσι, υποστηρίζεται ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ φαίνεται να μην είναι συνεκτική γεγονός που δημιουργεί κίνδυνο αποκλίσεων μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων.⁶⁶

VI. Πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ

Το ΕΔΔΑ, στο μεταξύ έχει προχωρήσει πρόσφατα στη έκδοση κάποιων αποφάσεων αναφορικά με την άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος.

Στη υπόθεση *Sanofi Pasteur*,⁶⁷ το *Cour de cassation* παρότι έκανε αυτολεξεί (precisely worded)⁶⁸ σύμφωνα με το εθνικό του δίκαιο αναφορά στα προδικαστικά ερωτήματα των οποίων την υποβολή αιτήθηκε η προσφεύγουσα εταιρία *Sanofi Pasteur* έκρινε απλώς ότι παρέλκει η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ, χωρίς να αναφερθεί συγκεκριμένα στα κριτήρια της νομολογίας *Cilfit*. Αυτό, κατά το ΕΔΔΑ, καθιστά αδύνατο να εξεταστεί κατά πόσο τα διέλαβε υπόψη του.⁶⁹ Επίσης, το ίδιο χρονικό διάστημα και αναφορικά με την ερμηνεία της ίδιας υπό κρίση οδηγίας 85/374/ΕΟΚ του Συμβουλίου είχε εκδοθεί κατόπιν όμοιων προδικαστικών ερωτημάτων του ίδιου δικαστηρίου από το ΔΕΕ απόφαση σε μια υπόθεση -που όπως αναφέρει το δικαστήριο θα μπορούσε να συγκριθεί με τη παρούσα- με αναιρεσίβλητη την εταιρία *Sanofi Pasteur*.⁷⁰ Στο πλαίσιο αυτό, και ενόψει του τι διακυβεύτηκε στη διαδικασία για την προσφεύγουσα εταιρεία, ήταν ιδιαίτερα σημαντικό κατά το ΕΔΔΑ να διευκρινισθούν οι λόγοι της απόρριψης του αιτήματός της για παραπομπή στο ΔΕΕ για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.⁷¹ Με τη απόφαση αυτή, το ΕΔΔΑ επικύρωσε ένα μεγάλο μέρος της νομολογίας του⁷² αναφορικά με τις επιταγές της

⁶⁵ *Ibid.*, 50-1 με αναφορά στις αποφάσεις *Stichting Mothers of Srebrenica v Netherlands* App No 65542/12 (ΕΔΔΑ 11 Ιουνίου 2013), *Chylinski v Netherlands* App No 38044/12 (ΕΔΔΑ 21 Μαΐου 2015), *Wind Telecomunicazione S.P.A. v Italy* App No 5159/14 (ΕΔΔΑ 1 Οκτωβρίου 2015).

⁶⁶ Krommendijk, ο.π., 62.

⁶⁷ *Sanofi Pasteur v France* App No 25137/16 (ΕΔΔΑ 13 Φεβρουαρίου 2020). Για την απόφαση βλ. Πρεβεδούρου, «Δικαστήριο του Στρασβούργου και προδικαστική παραπομπή στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου (ΕΔΔΑ της 13.2.2020, *Sanofi Pasteur* κατά Γαλλίας)», ό.π.

⁶⁸ *Sanofi Pasteur v France*, *ibid.*, §71. Εδώ και το ΕΔΔΑ § 77, τόνισε την διαφορά με την υπόθεση *Dhabi Case* (υποσημ. 50) ενώ πρόσθεσε ότι όμοια με την *Schipani και λοιποί κ. Ιταλίας* (υποσημ. 52) η εν λόγω απόφαση δεν αναφέρει τους λόγους για τους οποίους θεωρήθηκε ότι τα ζητήματα που τέθηκαν δεν άξιζε να παραπεμφθούν στο ΔΕΕ.

⁶⁹ *Sanofi Pasteur v. France* (υποσημ. 67) §§73-4.

⁷⁰ ΔΕΕ, C-621/15, *N. W κ.λπ. κ. Sanofi Pasteur MSD SNC κ.λπ.*, 21.6.2017, ECLI:EU:C:2017:48.

⁷¹ *Sanofi Pasteur v France Case* (υποσημ. 67) §§78-9.

⁷² Πρεβεδούρου, «Δικαστήριο του Στρασβούργου...», ό.π.

δίκαιης δίκης, διαπιστώνοντας παράβαση του άρθρου 6(1) ΕΣΔΑ. Επέμεινε ειδικά στην ανάγκη επίκλησης της νομολογίας *Cilfit* του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δίνοντας προφανώς το προβάδισμά στην εξέταση της από το εθνικό δικαστήριο αλλά επιφυλάσσοντας εις εαυτόν τη δυνατότητα να ελέγξει το αιτιολογημένο ή μη, της άρνησης ενεργοποίησης του μηχανισμού του άρθρου 267 ΣΛΕΕ.

Αρκετά πρόσφατα το ΕΔΔΑ εξέδωσε απόφαση επί της υπόθεσης *Γεωργίου κατά Ελλάδας*.⁷³ Ο κ. Γεωργίου διατέλεσε πρόεδρος της ΕΛΣΤΑΤ. Σε ποινική δίωξη που ασκήθηκε εναντίον του για παράβαση καθήκοντος αθώωθηκε αλλά κατόπιν έφεσης από τον Εισαγγελέα καταδικάστηκε στο Εφετείο. Άσκησε αναίρεση στον Άρειο Πάγο, αιτούμενος παράλληλα με υπόμνημα την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος αναφορικά με την πραγματική ερμηνεία της αρχής 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις ευρωπαϊκές στατιστικές. Στην απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου δεν έγινε καμία αναφορά στο αίτημα του προσφεύγοντος, στο κατατεθέν υπόμνημα αλλά και στους λόγους που κρίθηκε ότι δεν είναι αναγκαία η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ.⁷⁴

Το Δικαστήριο και στη απόφαση αυτή επικύρωσε την νομολογία *Dhabi*,⁷⁵ επαναλαμβάνοντας ότι το άρθρο 6(1) της ΕΣΔΑ α) *επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση να αιτιολογούν, υπό το φως του εφαρμοστέου δικαίου, αποφάσεις με τις οποίες αρνούνται να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα, β) όταν υποβάλλεται ισχυρισμός για παραβίαση του άρθρου 6 §1 ενώπιον του Δικαστηρίου στο πλαίσιο αυτό, το καθήκον του συνίσταται στη διασφάλιση ότι η προσβαλλόμενη απόφαση που απορρίπτει την παραπομπή συνοδεύεται δεόντως από τέτοιους λόγους· γ) αν και εναπόκειται στο Δικαστήριο να διενεργήσει αυστηρά αυτόν τον έλεγχο, δεν εναπόκειται σε αυτό να εξετάσει τυχόν σφάλματα που ενδέχεται να έχουν κάνει τα εθνικά δικαστήρια κατά την ερμηνεία ή την εφαρμογή του σχετικού νόμου.* Τόνισε ότι, δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ τα δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο όπως εν προκειμένω ο ΑΠ υποχρεούνται να αιτιολογήσουν την άρνηση υποβολής ερωτήματος στο ΔΕΕ για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ υπό το φως των εξαιρέσεων, τις οποίες επανέλαβε⁷⁶ και που

⁷³ *Γεωργίου ν Ελλάδας* App No 57378/18 (ΕΔΔΑ 14 Μαρτίου 2023).

⁷⁴ *Ibid.*, §§24-5.

⁷⁵ *Ibid.*, §§22, 24-5 με αναφορά σε *Dhabi*, *Baydar* και *Vergauwen*, ό.π. αναφέρονται και στην παρούσα.

⁷⁶ *Ibid.*, §23.

προβλέπονται από τη νομολογία του -εννοώντας εδώ συμπληρώνουμε την πολλακίς αναφερθείσα νομολογία *Cilfit*. Εφόσον δε, δεν μπορεί να αποδειχθεί από το περιεχόμενο και το σκεπτικό της απόφασης με αριθ. 977/2018 του ΑΠ, εάν το ερώτημα θεωρήθηκε άσχετο, αφορούσε διάταξη που ήταν σαφής ή είχε ήδη ερμηνευτεί από το ΔΕΕ ή αν απλώς αγνοήθηκε, κρίθηκε από το ΕΔΔΑ, ότι το εθνικό δικαστήριο δεν αιτιολόγησε την απόρριψη του αιτήματος του Γεωργίου.⁷⁷

Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε στην υπόθεση αυτή παραβίαση στην του άρθρου 6(1) της ΕΣΔΑ. Επιπλέον ζήτησε από την Ελλάδα να διασφαλιστεί, εφόσον ζητηθεί, η επανάληψη της διαδικασίας ενώπιον του Αρείου Πάγου, ώστε να εξεταστεί η υποβολή του αιτηθέντος προδικαστικού ερωτήματος, η οποία από μόνη της συνιστά κατάλληλη αποζημίωση για την παραβίαση των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος. Σημειώνεται ότι έτσι το δικαστήριο δεν επιδίκασε κανένα ποσό αλλά ούτε ο προσφεύγων υπέβαλε αίτημα αποζημίωσης, ηθικής βλάβης ή εξόδων.⁷⁸

Η απόφαση Γεωργίου κατά Ελλάδος, σχολιάστηκε από τον Ελληνικό τύπο και φυσικά από πολιτικές προσωπικότητες καθώς ο Γεωργίου, καταδικάστηκε από το Εφετείο για το αδίκημα της παράβασης καθήκοντος καθόσον είχε δημοσιοποιήσει τα στοιχεία για το δημοσιονομικό έλλειμμα για το 2009, ήτοι την περίοδο της οξείας οικονομικής κρίσης στη οποία εισήλθε η Ελλάδα, χωρίς να τα θέσει υπόψιν προηγουμένως στο επταμελές Συμβούλιο της ΕΛΣΤΑΤ ή να ζητήσει τη συγκατάθεσή του για τη δημοσιοποίηση. Σημειώνεται, ότι πρωτόδικα ο Γεωργίου είχε αθωωθεί για το ίδιο αδίκημα, και συγκεκριμένα για παράβαση καθήκοντος επειδή κατά τον χρόνο του διορισμού του εξακολούθησε να κατέχει θέση στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.⁷⁹ Συμπερασματικά, κάποιιο υποστήριξαν τότε ότι ο Γεωργίου διόγκωσε το έλλειμμα το 2009, διευκολύνοντας την επιβολή των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής ενώ πλέον κατόπιν της απόφασης του ΕΔΔΑ, ο προσφεύγων χαρακτηρίστηκε ως «θύμα» του τρόπου λειτουργίας του δικαστικού συστήματος.

Ωστόσο, τεχνικά υπάρχει μια απόσταση ανάμεσα στην απόφαση του ΕΔΔΑ και στη πολιτική συζήτηση επί του συγκεκριμένου θέματος. Και τούτο διότι όπως αναφέρθηκε από το ίδιο το ΕΔΔΑ, εάν και εναπόκειται στο Δικαστήριο να διενεργήσει

⁷⁷ *Ibid.*, §§24-6.

⁷⁸ *Ibid.*, §§29-30.

⁷⁹ Για τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης: Αίτημα κατηγορουμένου για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ. Σιωπηρή απόρριψη χωρίς αιτιολογία. Παραβίαση δίκαιης δίκης και αίτημα ΕΔΔΑ για επανάληψη διαδικασίας!, βλ. <https://www.echrcaselaw.com/mi-kategoriopoihmeno/aitimakatigoroumenougiaipovoliprodikastikouerotimatosstodeesiopiriaporripsixorisaitiologiaparaviasidikaisidikiskaitimaeddagiaepanalipsidiadikasias/> (*ECHR caselaw*, 14.3.2013).

αυστηρά αυτόν τον έλεγχο, δεν εναπόκειται σε αυτό να εξετάσει τυχόν σφάλματα που ενδέχεται να έχουν κάνει τα εθνικά δικαστήρια κατά την ερμηνεία ή την εφαρμογή του σχετικού νόμου. Το ΕΔΔΑ, δεν έκρινε επί της ουσίας δηλαδή επί της τέλεσης παράβασης καθήκοντος ή όχι από τον προσφεύγοντα ούτε φυσικά θα μπορούσε να υπεισέλθει άμεσα στις πολιτικές πτυχές της υπόθεσης. Εξέτασε την υπόθεση υπό το πρίσμα της παράβασης του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Ωστόσο δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε ότι επέβαλλε στην Ελλάδα την νομική υποχρέωση να βάλει τέλος στην παραβίαση και να επανορθώσει τις συνέπειές της. Παρότι μάλιστα τα κράτη μέρη σε μια υπόθεση είναι καταρχήν ελεύθερα να επιλέξουν τα μέσα με τα οποία θα συμμορφωθούν με μια απόφαση και το Δικαστήριο δεν έχει καθήκον να ορίζει επακριβώς τον τρόπο με τον οποίο ένα κράτος θα πρέπει να θέσει τέλος σε μια παραβίαση της Σύμβασης και να αποκαταστήσει τις συνέπειές της, το ΕΔΔΑ, για πρώτη φορά έκρινε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ότι το Ελληνικό κράτος πρέπει να προχωρήσει στη λήψη μέτρων για να εξασφαλιστεί ότι η εσωτερική διαδικασία θα ανοίξει εκ νέου, εάν ζητηθεί, έτσι ώστε η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης να εξεταστεί από τον ΑΠ.⁸⁰

VII. Επίλογος

Όπως προκύπτει πάγια από τη νομολογία του ΔΕΕ η υποχρέωση της προδικαστικής παραπομπής είναι θεμελιώδης και συμβάλει στην ενεργοποίηση ενός δικονομικού διαλόγου ανάμεσα στα εθνικά δικαστήρια και στο Δικαστήριο της Ένωσης, Ενισχύει καθοριστικά την ενιαία και ορθή εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου καθώς και την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών, παρότι δεν μπορούν οι ίδιοι παρά μόνο να αιτηθούν την υποβολή του προδικαστικού ερωτήματος καθώς ο μηχανισμός του 267 ΣΛΕΕ εμπίπτει αποκλειστικά στην αρμοδιότητα του εθνικού Δικαστηρίου.

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης, διαμορφώθηκαν εξαιρέσεις στην προβλεπόμενη από το 267 ΣΛΕΕ υποχρέωση υποβολής ερωτήματος από τα Δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα. Οι εξαιρέσεις αυτές συνοψίζονται και διατυπώθηκαν το πρώτον στην απόφαση *Cilfit*, με αρχή την οποία παγιώθηκε η νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης αλλά και του ΕΔΔΑ ως προς το ζήτημα αυτό.

⁸⁰ Γεωργίου ν Ελλάδας Case (υποσημ. 73) §§30-1, 33.

Παρά δε τις επιφυλάξεις που είχαν διατυπωθεί, όχι αναίτια, για την ουσιαστική προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών τόσο εξαιτίας της εφαρμογής στη πράξη της νομολογίας *Cilfit* αλλά και της δυσχέρειας απόδειξης του αιτιώδους συνδέσμου και της παράβασης του εθνικού δικαστηρίου με την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και πρόσφατη απόφαση επί της υπόθεσης *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Γαλλίας*, διαπιστώθηκε παράβαση και θεμελιώθηκε η ευθύνη του κράτους μέλους εξαιτίας τη μη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ.

Παράλληλα, το ΕΔΔΑ σε πλήθος αποφάσεων, εξέτασε τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής υπό το πρίσμα της δίκαιης δίκης με ορόσημο την απόφαση *Dhabi*. Διαπίστωσε τη παραβίαση δικαιωμάτων που τυγχάνουν αναγνώρισης από το ευρωπαϊκό δίκαιο όπως π.χ. του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, στη περίπτωση που το εθνικό δικαστήριο κράτους μέλους δεν υπέβαλλε προδικαστικό ερώτημα, αναιτιολόγητα, παρά το ρητό και τεκμηριωμένο αίτημα του προσφεύγοντος για αυτό.

Αντίστοιχα, με τις πρόσφατες αποφάσεις του *Sanofi Pasteur κατά Γαλλίας* και *Γεωργίου κατά Ελλάδας*, αποκρυστάλλωσε τη νομολογία του και μάλιστα ειδικά στη *Γεωργίου* προχώρησε ιδιαίτερα δυναμικά ακόμη και στην υπόδειξη του μέσου με το οποίο πρέπει το εθνικό κράτος να αποκαταστήσει της συνέπειες της παραβίασης υποδεικνύοντας ως μέτρο το εκ νέου άνοιγμα της εσωτερικής διαδικασίας εάν ζητηθεί, έτσι ώστε η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως να εξεταστεί από το ανώτατο εθνικό δικαστήριο.

Πράγματι, είναι εύλογο να υποστηριχθεί ότι μέσω της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ όσο και του ΕΔΔΑ, περιορίζεται η εφαρμογή της νομολογίας *Cilfit* και ενθαρρύνεται η υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων από τα εθνικά δικαστήρια. Άλλωστε το ΕΔΔΑ όπως υποστηρίζεται λειτούργησε ως εγγυητής του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής σεβόμενο την αυτονομία του ενωσιακού δικαίου και το ρόλο του ΔΕΕ.⁸¹ Παρότι δε, είχαν διατυπωθεί επιφυλάξεις αναφορικά με 16^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ,⁸² η πρόσφατη νομολογία αποδεικνύει πράγματι ότι διαμορφώνεται αποφασιστικά ένα σύστημα παρεμβάσεων μεταξύ εθνικού και Ευρωπαϊού Δικαστή που εξασφαλίζει αποτελεσματικά την προστασία των θεμελιωδών

⁸¹ Πρεβεδούρου, «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου...», ό.π., 166.

⁸² Πρεβεδούρου, *ibid.*, ό.π., 167 και βλ. Lacchi, ό.π., 116-120 ειδικά για το ΧΔΘ και τη σχέση με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ· Έχει υποστηριχθεί ότι το ΔΕΕ πρέπει να παρέχει περισσότερη καθοδήγηση στα κ.μ και ότι τα άρθρα 41(2)(γ), 47 και 52(3) ΧΘΔ, καθώς και το άρθρο 19(1) ΣΕΕ και η υφιστάμενη νομολογία του ΔΕΚ αποτελούν επαρκή δομικά στοιχεία για να στηρίζει το ΔΕΕ την απαίτηση τα εθνικά δικαστήρια να αιτιολογούν τους λόγους άρνησης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος βλ. Krommendijk, ό.π., 62.

δικαιωμάτων των ιδιωτών, χωρίς να θίγεται η αυτονομία και η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου.